

RUSÇADAKİ DEYİMLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ ОБЩИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Murat Uluoğlu*

Резюме

Русский язык является языком богатым фразеологическими оборотами. Фразеологические обороты, исследуемые фразеологией, являющиеся особым разделом языкознания, привлекают внимание многих ученых. Мы так же в своей работе исследовали фразеологические обороты с их главными особенностями. На первом этапе нашей работы мы исследовали русские обороты, русского языка с грамматической точки зрения. Затем исследовали их морфологические и синтаксические особенности. На дальнейшем этапе мы классифицировали фразеологические обороты на группы славянского и не славянского происхождения и дали сведения об их корнях. А так же на нескольких примерах, показали фразеологические обороты, только – только появляющиеся в русском языке. Опираясь в нашей работе на труды русских исследователей языкознания, мы рассматривали эту тему с их точки зрения.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Frazeoloji, kelime birleşimi, Rusça, dil, kelime.

Ключевые слова: Фразеологизм, Фразеология, словосочетание, по – русски, язык, СЛОВО.

Deyimler bir dilin kelime hazinesini oluşturan en önemli birimlerdendir. Oluşumu çok eski dönemlere dayanır. Halkın kelime hazinesinin en derin katlarına kadar uzanan deyimler birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bir dili tüm zenginliğiyle kullanmanın yolu deyimlerden geçer. Dolayısıyla yabancı bir dili iyi bir şekilde öğrenmek ve kullanmak için sadece o dilin kelimelerini bilmek yeterli değildir. Duygu ve düşüncelerimizi en çekici ve özlü bir şekilde anlatmak

* Arş. Gör. Selçuk Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ancak deyimlerle mümkündür. “Küçücük bir söz dağarcığına koca bir alem sığdırılmıştır”(Aksoy, 1971: 45).

Rusça sahip olduğu deyimler açısından dünyanın en zengin dillerinden sayılır. Çağdaş Rusçanın en kapsamlı deyim sözlüklerinden birisi olan ve 2 ciltten oluşan “Frazeologičeskiy Slovar Russkogo Literaturnogo Yazıka” adlı eserde 12.000 den fazla deyim vardır. Ancak bu sayı ölçü olarak kabul edilemez. Canlı halk dilini en iyi şekilde kullanan A. S. Puşkin, L. Tolstoy, M. Gorki gibi ünlü yazar ve şairlerin eserlerinde bu sözlüklerde bulunmayan ancak halk tarafından kullanılan birçok deyim vardır. Rus Halk Dilinin ve Ağızlarının en kapsamlı sözlüğü olan “Tolkoviy Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka” adlı eserde Rusçanın farklı ağızlarına ait 30.000 civarında deyim ve atasözü bulunmaktadır.

Biz bu makale içerisinde Rusçadaki deyimlerden genel özellikleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Birçok araştırmaya konu olan deyimlerin tüm özelliklerinden doğal olarak tek bir makale içerisinde bahsetmek mümkün değildir. Amacımız Rusçadaki deyimleri genel olarak tanıtmak ve Rus Dilbilimcilerin deyimlere yaklaşımı hakkında bilgi vermektir. Konuya geçmeden önce kelime birleşimleri hakkında genel bir bilgi vermenin faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Bilindiği gibi dilde serbest ve sabit olmak üzere iki farklı kelime birleşimi türü vardır. Serbest kelime birleşimleri bizim konumuzun dışında, Gramer konusudur. Bu yüzden doğrudan sabit kelime birleşimlerinden bahsetmek daha uygun olacaktır. Sabit kelime birleşimleri deyim, atasözleri ve öz deyişler gibi kalıplaşmış ifadeleri kapsarlar ve Dilbiliminin ayrı bir dalı olan Frazeoloji [Yunanca *phrasis* (ifade)+ *logos* (bilim)] tarafından incelenirler. Frazeoloji, Leksikoloji (Kelime Hazinesi) ve Semasioloji (Anlambilim) gibi Dilbilim dallarıyla doğrudan bağlantılıdır. Frazeoloji deyimler için temel olarak Frazeologizm terimini kullanır.

Sabit kelime birleşimlerini oluşturan sözcükler eski anlamlarıyla ilişkilerini keserek yeni anlamlar içeren parçalanamaz bir şekil alırlar. “Sabit kelime birleşimlerinin parçaları birbirleriyle birleşerek bir bütünlük oluşturur, parçalar sanki birbirine bağlı olur. Deyimlerin anlam açısından parçalanmaması onları kelimeye eşdeğer yapar” (Hacızade, 2000: 105). Bu açıklamalardan yola çıkarak deyimlerin oldukça sağlam bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Biz deyimleri kullanırken onu oluşturan kelimelerin gerçek anlamlarını düşünmeyiz. **Сесть в калошу** deyimini örnek olarak alalım. Çağdaş Rusça açısından baktığımızda **Сесть** kelimesi oturmak, **калоша** kelimesi ise ayakkabı üzerine giyilen bir çeşit lastik anlamına gelir. Ama Dil Tarihi açısından bakarsak **калоша, калужа** kelimesinin farklı bir fonetik şekli olarak karşımıza çıkar. **Калужа** kelimesinin de su birikintisi anlamına gelen **лужа** kelimesinin Rusçanın Güney Ağızlarındaki kullanımı olduğunu görürüz (bkz. Dal, 1955: c.2, 80). Bu kelimeler bugünkü anlamlarından farklı olarak Türkçe karşılığı “şapa oturmak” olan içinden çıkılması çok güç bir duruma düşmek anlamına gelen bir deyim oluşturmuştur. Deyimlerin bir çoğunda aynı durumla karşılaşmak mümkündür. Bu özellik deyimlerin serbest kelime birleşimlerinden farklı bir sınıf

oluşturduklarını görmek açısından dikkate değerdir. Deyimlerin bir kısmında kelimelerin yüklendiği farklı anlamlar etimolojik çalışmalarla açıklanabilse de bu her zaman mümkün olmayabilir. Günümüzde Rusçanın deyim hazinesinde hala kendisini oluşturan kelimelerle arasındaki anlam ilişkisinin açıklanamadığı bir çok deyim bulunur.

Dil tarihini araştırılmasında da deyimler özel bir yere sahiptir. Dil canlı bir varlıktır ve doğada bulunan tüm canlılar gibi doğar, gelişir ve zaman içerisinde bazı değişiklikler gösterir. Deyimler bu değişimlerin en iyi izlenebileceği dil birimlerindedir. Deyimleri incelerken günümüzde kullanılmayan bir çok kelimeyi ve dilden çıkmış bazı gramer kurallarını görmek mümkündür. Bu özellik D. N. Şmelyov tarafından da belirtilmiştir. Örneğin **бить баклуши** (aylak aylak gezmek) **не видно ни зги** (zifiri karanlık) deyimlerindeki **баклуши** ve **зги** kelimeleri çağdaş Rusçada kullanılmaz. **Причта во языцех** (genel konuşma konusu) deyimindeki **языцех** gramer şekli de artık kullanımdan kalkmıştır (Şmelyov, 1977: 288). Ancak bu deyimler birçok kişi tarafından bilinir ve kullanılır.

Rusça deyimlerin incelenmesinde referans olarak alınan en önemli çalışma Ord. Prof. V. V. Vinogradov tarafından yapılmıştır. Vinogradov deyimleri semantik olarak 3 gruba ayırmıştır. Bu sınıflandırmayı da deyim anlamının onu oluşturan kelimelerle ne şekilde bağlı olabileceği esasında yapmıştır (bkz.: Şmelyov, 1977, 294). Deyimlerin tasnifi hakkında farklı görüşler de vardır. Ancak bu ayrı bir çalışma konusu olduğu için daha ayrıntılı bahsetmeyeceğiz. Önceden de belirttiğimiz gibi Rusçadaki deyimleri genel özellikleriyle tanıtmaya çalışacağız. Çalışmamızda başlıca kaynak olarak D.N. Şmelyev, D. E. Rozental, çalışmalarını kullandık.

İlk olarak deyimlerin gramatik özelliklerini ele alalım. Bu yaklaşımla deyimleri morfolojik ve sentaktik yönden inceleyebiliriz. Deyimleri morfolojik bakımdan isim ve fiil temelli olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

İsim temelli deyimlerde esas öge isimdir. Bu tür deyimlerde isim diğer kelime gruplarıyla şu şekillerde birleşim kurabilir:

- **Sıfat + isim**

Битый час (saatlerce, çok uzun süre)

Вольная птица (başına buyruk kuşlar gibi özgür)

В черном теле (kıt kanaat, ölmeyecek kadar geçinmek)

На живую нитку (derme çatma, baştan savma)

Мокрая курица (zayıf iradeli, kişiliksiz)

По старой памяти (eski günlerin anısına)

- **İsim + isim**

Душа нараспашку (içi dışı bir, açık yürekli)

Капля в море (devede kulak, çok az)

Каша в голове (kafası karmakarışık olmak)

Точка зрения (bakış açısı)

Язык без костей (boş boğaz)

Bu birleşimde isimler edatlı ve edatsız olarak, yalın veya çekilmiş halde olabilirler.

Genel olarak, fiillerde çok anlamlılık kazanma özelliği isimlere oranla fazla olduğu için fiil temelli deyimlere daha sık rastlanır. Fiil temelli deyimlerde ise birleşimi oluşturan esas öge olan fiil diğer kelime gruplarıyla şu şekilde birleşim kurabilir:

- **Fiil + isim**

Иметь вес (ağırlığı olmak)

Поднимать голос (sesini yükseltmek)

Разводить руками (ne yapacağını bilmemek)

- **Fiil + zarf**

Видеть насквозь (birisinin içini okumak)

Попасть впросак (yaş tahtaya basmak)

Ходить гоголем (kendisini bir şey zannetmek)

- **Zarf fiil + isim**

Скрепя сердце (gönülsüz olarak, içi kan ağlayarak)

Слома голову (uçarcasına, alelacele)

Супустя рукава (gelişi güzel, laf olsun diye)

Deyimleri cümlede yüklendiği göreve göre bazı sentaktik gruplara ayırabiliriz. Deyimler kaç kelimededen oluşursa oluşsunlar bir cümle ögesi görevini yerine getirirler. İsim deyimleri cümlede özne, yüklem, tümleç görevini yüklenirler. Örn.:

Законы планетного движения, называемого в честь его Кеплеровыми, служат адним из **краеугольных камней** нынешней астрономи (Герцен. Аналитическое изложение солнечной системы Коперника).

Не сомненно и то, что без Художественного театра Чехов не написал бы и своих «Трех сестёр», выдвинувших целый ряд замечательных артистов не написал бы «Вишнёвого сада», своей **лебединой песни** (Телешов. Записки писателя).

Fiil deyimleri cümlede yüklem olarak kullanılırlar.

Клятвенно уверять кого – либо; твёрдо обещать что – либо. Тут я к нему пристал сильно, и он мне дал **честное слово** к Васильчикову (Фонвизин. Письма из Петербурга и Москвы).

Он ясно видел, что Гудков **ушёл от себя**, перебросился куда – то вперёд и начал жить тем, что ещё только рождалось (Сергеев – Ценский. Бабаев).

Niteleyici deyimler cümlede sıfatlar gibi bir ismi nitelerler.

Четвёртый год живут с тобой матушка, душа в душу, а каковы твои сокровенные помыслы касательно дел важных – не ведаю. Ты **себе на уме матушка** (Шишков. Емельян Пугачев).

Парень был здоровый **кровь с молоком**, но говорил слабым и женсивенным голосом (А.Н.Толстой. Нужна ли мужицкая сила).

Belirteç yada adverbial deyimler zarflar gibi hareketin niteliğini belirtir ve cümlede zarf tümleci görevinde bulunurlar.

Левин был счастлив, но вступив в семейную жизнь, он **на каждом шагу** видел, что это было совсем не то, что он себе воображал (Л.Н.Толстой. Анна Каренина).

Смотрител встал и вышел, и Нехлюдов остался с ней **с глазу на глаз** (Л.Н.Толстой. Воскресение).

Ünlem deyimleri ise ayrı birer cümle olarak çeşitli duyguları ve heyecanları belirtmek için kullanılırlar.

Ни пуха ни пера! (Başarılar)

Чёрта с два! (mümkün değil, olacak iş değil)

Deyimleri farklı bakış açılarına göre de sistemleştirebiliriz. Kelimenin cümle içerisindeki görevini sadece Klasik Sentaks olarak değil Şiirsel Sentaks bakımından da incelersek, deyimlerin ses organizasyonu açısından cümleye ne denli renk kattığını görebiliriz. Şiirsel sentaksın öğelerini oluşturan sestene kelimeye doğru olan düzen deyimlerde de görülmektedir. Bu durumu örneklerle belirtelim:

Aynı türden ünlülerin ve ünsüzlerin artarda kullanılması şiirsel sentaksın özelliklerinden sayılmaktadır. Bu düzen Dilbiliminde asonans (ünlülerin tekrarı) ve aliterasyon (ünsüzlerin tekrarı) olarak ifade edilir. Örn.:

Взять волю (şımarmak).

Висеть на волоске (çok güvensiz bir durumda bulunmak).

Зубы заговорить (konuşmalarla dikkati bir şeyden ayırmak).

Как ни кинь, все клин (ümitsiz bir vaziyette bulunmak).

Мели, Емеля, твоя неделя (boşboğazlık) vs.

Kafiyeli sözcüklerin birbiri ardına kullanılması nesirde bir şiir havası yaratır. Örn.:

Гол как сокол (tığ-ı teber şahı-merdan, yok yoksul).

Что с возу упало, то пропало (kaybolan şey geri dönmez).

Взялся за гуж – не говори, что не дюж (başlanılan bir iş her şeye rağmen bitirilmelidir) vs.

Şiirsel sentaksın bir başka öğesi de birbirini takip eden aynı morfolojik unsurlardır. Bunlar Dilbilimde paralelizm olarak adlandırılırlar. Örn.:

Кесарю кесарево а богу богово (herkesin hakkı kendine verilmelidir).

Ни богу свечка, ни черту кочерга (ne kokar ne bulaşır).

Ни слуху ни духу (hiç ses yok, tık yok).

Око за око зуб за зуб (göze göz, dişe diş) vs.

Bahsettiğimiz şiirsel sentaksın bu öğelerini Türk halk edebiyatının eski örneklerinde, destanlarda, şiirlerde, deyimlerde görebiliriz. Türkçe deyimleri de bu yaklaşımla araştırarak güzel örnekler vermek mümkündür.

Rusça deyimleri kökenleri açısından incelersek hepsinin aynı kökten olmadığı ortaya çıkar. Bilindiği üzere Rusça Slav dil grubunun Doğu yarı grubuna dahildir. Bu yüzden deyimleri Slav kökenli olanlar ve olmayanlar olarak ayırmak gerekir. Rusçanın deyim hazinesini oluşturan Slav kökenli deyimleri Eski Slavca, Doğu Slavca ve Asıl Rusça olmak üzere üç grupta inceleyebiliriz. Eski Slavca olan deyimler daha çok dini konularla bağlı olarak Tevrat ve İncile dayanmaktadır. Bu deyimleri diğer Slav Dillerinde de (Slovene, Çekçe, Hırvatça, Sırpça, Bulgarca vs.) görmek mümkündür. Örn.:

Во время оно (çok önceleri, fi tarihinde).

В мгновение ока (göz açıp karayıncaya kadar).

Запретный плод (yasak elma, cazip ve yasak olan şey) vs.

Doğu Slavca kökenli deyimler Rusçadan başka Beyaz Rusça ve Ukraynaca için de geçerlidir. Örn.:

Бить челом (baş eğerek selamlamak, ricada bulunmak).

Биться как рыба об лёд (boşuna didinmek, beyhude çaba harcamak).

Подложить свинью (oyun oynamak, ayağının altına karpuz kabuğu koymak) vs.

Asıl Rusça olarak bilinen deyimler ise sadece Rusçada bulunurlar. Örn.:

Валять дураки (avarelik, aylaklık etmek).

Как с гуся вода (hiç takmamak, aldırmmamak).

Верёвка плачет (cezaı hak etmek) vs.

Slav kökenli olmayan deyimler de Rusçada oldukça fazla yer tutar. Bu deyimlerin içerisinde en çok Antik Mitolojiden alınan deyimler ağırlık kazanmıştır. Bunlar Klasik Edebiyat vasıtasıyla Rusçaya girmiştir. Örn.:

Ахиллесова пята (zaaf, zayıf tarafı).

Авгиевы конюшни (darmadağınık, düzensizlik).

Дамоклов меч (Demoklesin kılıcı, sürekli tehlike).

Драконовы законы (şiddet kanunu) vs.

Dünyaca ünlü şair ve yazarların eserlerinden Rusçaya birçok deyim girmiştir. Örn.:

Быть или не быть (olmak yada olmamak). W. Shakespeare
 Принцесса на горошине (çok narin). H. C. Andersen
 Буря в стакане воды (bir bardak suda fırtına koparmak). Ch.
 Montesquieu

Bazı düşünür ve bilim adamlarının meşhur sözleri de deyim olarak
 Rusçaya girmiştir. Örn.:

А все – таки она вертится (yine de dönüyor). (Galileo)

Я знаю только то, что ничего не знаю (bildiğim tek bir şey var, o
 da hiçbir şey bilmediğim). (Sokrates)

Я мыслю, значит существую (düşünüyorum o halde varım).
 (Descartes)

Avrupa halklarıyla olan ilişkiler sonucunda bir çok deyim harfi harfine
 çeviri sonucu Rusçaya girmiştir. Bu deyimler arasında Fransızca olanların sayısı
 diğerlerine göre daha fazladır. Bunun sebebi ise 18.yy. da Fransızcanın tüm
 Avrupada oldukça popüler olmasıdır.

Fransızcadan alınan deyimler:

Медовой месяц - la lune de miel (balayı)

Молиться в открытую дверь - enfoncer une porte ouverte (herkesin
 bildiği bir gerçeği kanıtlamak).

Лучше поздно, чем никогда - mieux vaut tard que jamais (Geç ol-
 sun güç olmasın).

Мертвая буква - lettre morte (bir şeyin formalite tarafı) vs.

Almancadan alınan deyimler:

Ниже всякой критики - unter aller kritik (çok kötü).

Попасть в историю - der Geschichte angehören (dile düşmek).

Пятое колесо в телеге - das fünfte rad am wagen (gereksiz, fazla-
 lık).

İngilizceden alınan deyimler:

Время – деньги - time is money (vakit nakittir).

Песок сыплется - the sands are running out (çok eski, döküntü).

Последний из могикан - The last of the Mohicans (çok eski dökün-
 tü).

Руки прочь! - hands off (mecazi olarak - elinizi çekin!)vs.

Dilin sürekli gelişim içerisinde olan canlı bir varlık olduğunu söylemiş-
 tik. Sürekli devam eden kültürel ve teknolojik gelişmeler sonucunda bir çok yeni
 kavram ve terim dilde kendine yer edinmektedir. Bu süreç içerisinde yeni deyim-
 ler de oluşmaktadır. XX. yy. da oluşmuş deyimlere birkaç örnek verelim:

Белое пятно (bilinmeyen, keşfedilmemiş konu).

Путёвка в жизнь (dönüm noktası).

Холодная война (soğuk savaş).

Часы пик (bir işin en yoğun olduğu an) vs.

Deyimler bir dilin araştırılmasında olduğu kadar o dilin iyi bir şekilde öğrenilmesinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. Çalışmamızda deyimlerin Dilbilim açısından nasıl sınıflandırılabilirliği konusunda bilgiler verdik. Bu sınıflandırılmaların hepsi ayrı birer inceleme konusu olabilir, ancak daha önceden de bahsettiğimiz gibi şimdilik sadece Rusça deyimleri genel özellikleriyle tanıtmaya çalıştık.

KA YNAKÇA

1. Aksoy Ö. A., (1971), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c.1, Ankara, TDK yayınları.
2. Aksoy Ö. A., (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c.2, Ankara, TDK yayınları.
3. Dal V. İ., (1955), *Tolkovy Slovar Jivogo Veilkorusskogo Yazıka*, t.1-4, Moskva.
4. Ermakova L., Üçgül S., (1998), *Rusça – Türkçe Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, Sahaf.
5. Fedorov A.İ., (1977), *Frazeologičeskiy Slovar Russkogo Yazıka*, t.1-2, Moskva, İzd. "Tsıdatel".
6. Hacızade N., (2000), *Rusçanın Kelime Hazinesi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınevi.
7. Rozental D. E., Golub İ B., Telenkova M.A., (1991), *Sovremennyy Russkiy Yazık*, Moskva, Vişşaya Şkola.
8. Süer Ö. A., (1999), *Rusça – Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanlığı.
9. Şmelyov D. N., (1977), *Sovremennyy Russkiy Yazık (Leksika)*, Moskva, Prosveşenie.